

KOMMUNIKATIV TIL O'QITISH (CLT) YONDASHUVINING NAZARIY ASOSLARI VA KONSEPTUAL RIVOJLANISHI

Ikanova Lazokat

*O'zbekiston Respublikasi Jamoat
xavfsizligi universiteti katta o'qituvchisi*

Annotatsiya

Ushbu maqolada kommunikativ til o'qitish (CLT) yondashuvining nazariy asoslari, uning shakllanishiga ta'sir qilgan tilshunoslik va psixologik nazariyalar hamda CLTning amaliyotda qo'llanish tamoyillari keng yoritiladi. CLT yondashuvi til o'rganish jarayonini kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan faol, interaktiv, ijtimoiy kontekstli faoliyat sifatida ko'radi. Maqolada shuningdek, Hymes, Chomsky, Halliday, Canale & Swain kabi olimlarning CLTga qo'shgan hissasi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, CLT, til o'rgatish metodikasi, tilshunoslik nazariyalari, ijtimoiy-interaktiv yondashuv.

Kirish

So'nggi o'n yilliklarda chet tilini o'qitish metodikasi sezilarli darajada o'zgardi. Grammatika markazida bo'lgan an'anaviy yondashuvlar o'rniga, tilni real hayotiy muloqotda samarali qo'llay olishga urg'u beruvchi kommunikativ yondashuvlar yetakchilik qilmoqda. Bu yondashuvlar orasida eng muhim va keng tarqalgani bu — **Kommunikativ Til O'qitish (CLT)** yondashuvidir. CLT til o'rgatishni faqat lingvistik qobiliyatlarni emas, balki tilni ijtimoiy kontekstda to'g'ri ishlatish qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltiradi.

CLT yondashuvining nazariy asoslari

CLTning nazariy negizlari bir nechta tilshunoslik, sotsiolingvistika va psixolingvistika sohalaridagi tadqiqotlarga tayanadi. Asosiy nazariy manbalar quyidagilar hisoblanadi:

Noam Chomsky va kompetensiya-g'oyat farqlari

Noam Chomsky (1965) o'zining "Aspects of the Theory of Syntax" asarida **"lingvistik kompetensiya"** va **"performans"** tushunchalarini farqlab bergan. Lingvistik kompetensiya – bu shaxsning til tizimi haqidagi bilimlari bo'lsa, performans – bu bilimlarning amaliy qo'llanishidir. CLT aynan ushbu tafovutni til o'rgatish jarayoniga tatbiq etadi. Biroq, CLT faqat grammatik kompetensiyaga emas, balki muloqotda tilni to'g'ri ishlata olish — ya'ni **kommunikativ kompetensiyaga** urg'u beradi.

Dell Hymes va kommunikativ kompetensiya tushunchasi

CLT asoslarini aniqlovchi muhim nazariy tushuncha — bu **kommunikativ kompetensiyadir**. Uni birinchi bo'lib Dell Hymes (1972) ilgari surgan. Hymes fikricha, til o'rganish nafaqat grammatik jihatdan to'g'ri gapirish, balki tilni vaziyatga mos, madaniy va ijtimoiy kontekstda foydalana olishni ham o'z ichiga oladi. CLT aynan shu yondashuvni o'ziga asos qilib olgan.

Canale va Swain modeli

Michael Canale va Merrill Swain (1980) kommunikativ kompetensiyani to'rt asosiy tarkibiy qismga ajratgan:

1. **Grammatik kompetensiya** (lingvistik bilimlar),
2. **Sotsiolingvistik kompetensiya** (ijtimoiy kontekstga mos til ishlatish),
3. **Diskursiv kompetensiya** (gaplararo bog'liqlik va izchillik),
4. **Strategik kompetensiya** (muloqotdagi muammolarni yechish strategiyalari).

Bu model CLT darslarining mazmunini belgilashda asosiy mezon bo'lib xizmat qilmoqda.

Halliday va tilning funksional tabiati: Michael Halliday (1978) tilni ijtimoiy faoliyat sifatida ko'radi va uni insonning ehtiyojlariga javoban shakllanadigan tizim

deb ta'riflaydi. CLT yondashuvi ham tilni muloqot vositasi sifatida tushunadi va darsda kommunikativ vazifalarni markaziy o'ringa qo'yadi.

CLT tamoyillari va metodologik asoslari

CLT yondashuvi quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

- **Ma'noga asoslangan o'rganish:** Talabalar tildan muloqotda foydalanish orqali tilni egallaydi.
- **Interaktivlik:** Dars jarayonida suhbatlar, juftlik va guruh ishlarining ustuvorligi.
- **Kontekstual o'rganish:** Til real yoki realga yaqin vaziyatlarda o'rgatiladi.
- **Talabaga yo'naltirilganlik:** O'quvchi ehtiyojlari, qiziqishlari va maqsadlariga mos dars dizayni.

CLTning tanqidiy tahlili

Kommunikativ til o'qitish (CLT) yondashuvi zamonaviy til ta'limida muhim o'rin tutsa-da, u ham barcha metodik yondashuvlar kabi ba'zi cheklov va muammolarga ega. Ushbu cheklovlar CLTning turli kontekstlarda to'liq va samarali qo'llanishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Quyida ushbu cheklovlarning uchta asosiy yo'nalishi chuqur tahlil qilinadi:

Grammatikani yetarlicha qamrab olmaslik muammosi

CLT yondashuvi tilni o'rganishda muloqotni asosiy vosita sifatida ko'radi va darslarda grammatikani bevosita o'rgatish o'rniga, uni tabiiy yo'l bilan, muloqot orqali o'zlashtirishni ko'zda tutadi. Biroq bu yondashuv ayrim hollarda grammatik bilimlarning sust shakllanishiga olib kelishi mumkin.

Grammatikani intuitiv tarzda egallash hamma o'quvchilarda bir xilda yuz bermaydi. Masalan, rasmiy yoki akademik yozishmalarda qat'iy grammatik me'yorlarga rioya qilish talab etiladi va bu faqat kommunikativ mashg'ulotlar orqali yetarli darajada rivojlantirilmasligi mumkin. Ayniqsa, tilning sintaktik va morfologik jihatlarini chuqur anglash talab etilgan holatlarda CLT yondashuvi ayrim hollarda yetarli emasligi aniqlangan.

Ba'zi tadqiqotchilar CLT yondashuvi doirasida grammatikani o'qitish uchun **“form-focused instruction”** (shaklga qaratilgan mashg'ulotlar) ni CLT metodikasi

bilan integratsiyalash zarurligini ta'kidlaydi. Bu yondashuvda muloqot asosida o'qitish saqlanadi, ammo kerakli paytlarda grammatik qoidalar maxsus izohlar bilan tushuntiriladi.

Ijtimoiy-madaniy farqlar va CLT vazifalariga qarshilik

CLT yondashuvi asosan G'arb ta'lim tizimlarida, xususan, AQSh va Yevropa mamlakatlarida muvaffaqiyatli ishlangan bo'lsa-da, u boshqa madaniyatlarda, ayniqsa, Osiyo va Markaziy Osiyo mamlakatlarida o'quvchilar tomonidan har doim ham ijobiy qabul qilinmaydi. Buning sabablari ko'p jihatdan madaniy va ijtimoiy jihatlarga bog'liq.

Masalan, ko'plab an'anaviy ta'lim tizimlarida o'qituvchi — bilim manbai, talabalar esa — passiv tinglovchilar sifatida ko'riladi. CLT esa talabani faol suhbatdosh, mustaqil fikr yurituvchi va tilni amalda qo'llovchi sifatida tarbiyalaydi. Bu esa ayrim talabalar uchun g'ayrioddiy yoki noqulay tajriba bo'lishi mumkin.

Shuningdek, CLTda ko'p ishlatiladigan juftlik va guruh mashqlari, rolli o'yinlar, bahs-munozaralar kabi faol metodlar ba'zan o'quvchilar tomonidan "bolalarcha" yoki "jiddiy emas" deb baholanadi, ayniqsa kattalar auditoriyasida. Bundan tashqari, talabalar orasida muloqotga kirishishda uyatchanlik yoki til xatolari sababli xavotirlanish holatlari CLT samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Bu holatlarda CLT yondashuvini mahalliy madaniyatga moslashtirish va talabalarni bosqichma-bosqich interaktiv yondashuvlarga tayyorlash muhim ahamiyatga ega.

Resurs va malaka talab qilishi

CLTni muvaffaqiyatli qo'llash uchun o'qituvchilardan yuqori darajadagi metodik tayyorgarlik, ijodkorlik va til kompetensiyasi talab etiladi. Har bir mashg'ulotni interaktiv va kontekstual tarzda loyihalash, o'quvchilarning ehtiyojlariga mos topshiriqlar ishlab chiqish va turli muloqot usullarini moslashtirish oson ish emas.

Agar o'qituvchi faqat an'anaviy dars berish usullariga tayangan bo'lsa yoki CLT bo'yicha yetarli bilimga ega bo'lmasa, u bu metodikani samarali qo'llay olmaydi. Natijada CLT formal tarzda joriy etilishi mumkin, ammo haqiqiy natija bermaydi.

Bundan tashqari, CLT yondashuvi ko‘pincha turli resurslarga — vizual materiallar, texnologik vositalar (audiovizual qurilmalar, internet), har xil topshiriq namunalariga ehtiyoj sezadi. Bunday resurslar mavjud bo‘lmagan maktablarda yoki ta’lim muassasalarida CLT yondashuvi to‘liq amalga oshmaydi.

Shuning uchun CLTni joriy etishda o‘qituvchilarni malaka oshirish kurslari orqali tayyorlash, ularga metodik qo‘llanmalar va namunaviy dars ishlanmalari taqdim etish zarurdir.

Xulosa

Kommunikativ til o‘qitish (CLT) yondashuvi zamonaviy til ta’limining eng samarali yondashuvlaridan biri hisoblanadi. Uning nazariy asoslari tilshunoslik, sotsiolingvistika va psixologiyadagi ilg‘or g‘oyalarga tayangan. CLT yondashuvi nafaqat grammatik bilimlarni, balki real hayotda samarali muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Shu bois, ushbu yondashuv til o‘rgatishda ijtimoiy-interaktiv, faol va kontekstga mos metodika sifatida dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

Shahnoza, A. (2022). PROFILAKTIKA INSPEKTOR TALABALARIDA MUSTAQIL TA’LIMNI RIVOJLANTIRISH.

Aripova, S. (2022). PROFILAKTIKA INSPEKTOR TALABALARIDA MUSTAQIL TA’LIMNI RIVOJLANTIRISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 20), 587-591.

Aripova, S. (2020). THE PROBLEMS OF APPLYING DIFFERENT METHODS TO THE INDEPENDENT LEARNING PROCESS. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 8(12).

Abduazizovna, P. Z. (2022). TALIM TIZIMIDA «ASSESSMENT» HAMDA «EVALUATION» TUSHUNCHALARI VA ULARNING FARQI (The concepts of "assessment" and "evaluation" in the education system and their differences).

Abduazizovna, P. Z. (2025). THEORETICAL-METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF EXERCISES IN THE DEVELOPMENT OF LEXICAL

COMPETENCE OF LEARNERS. *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 72(1), 273-282.

Abduazizovna, P. Z. (2025). PRINCIPLES OF EFFECTIVE FORMATIVE ASSESSMENT IN EFL/ESL. *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 71(1), 202-207.

Abduazizovna, P. Z., & Lazokat, I. (2025). ASSESSMENT FOR LEARNING AND ITS BENEFITS. *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 73(2), 337-343.

Abduazizovna, P. Z. (2025, March). DIDACTIC FUNDAMENTALS OF IMPROVING LEXICAL COMPETENCE (B2 LEVEL). In *International Educators Conference* (pp. 135-142).

Shirnova, N. (2024). DEVELOPING COGNITIVE ACTIVITY OF CADETS IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH. *ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ*, (54-4).

Ширинова, Н., & Ширинова, Н. (2022). ПОВЫШЕНИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ КУРСАНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА. *Gospodarka i Innowacje*, 24, 744-746.

Shirnova, N. D., & Shirnova, N. D. (2023). LISONIY PARALLELIZM HODISASIGA DOIR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(1), 51-56.

Shirnova, N. D., & Davlatova, M. K. MORPHOLOGICAL WAY OF DIFFERENTIATION OF SUBSTANCE AND ATTRIBUTIVE MEANINGS IN THE LANGUAGE SYSTEM. *ILMIY XABARNOMA. НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК Учредители: Андижанский государственный университет им. ЗМ Бабура*, (1), 86-89.

Shirnova, N. (2018). ORGANIZATION OF THE ENGLISH TEACHING PROCESS. *Irrigatsiya va Melioratsiya*, (2), 61-64.

Nilufar, S., Nargiza, S., & Nosir, R. (2023). Study of the gradual relations in differentiation of substance and attributive meanings in the english and uzbek languages.

Tulkin, S., Nargiza, S., & Nilufar, S. (2022). ANALYSIS OF THE TRANSLATION OF ZAHIRIDDIN BABURS POEMS. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES*, 3(02), 42-48.

Djabarovna, S. N. (2021). Synonymous pairs of lexical units. *ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL*, 11(2), 910-913.

Ширинова, Н. (2010). Ўзбек тилида предметлик ва белги-хусусият маъноларини фарқлаш воситалари: Филол. фан номз.... дисс.

Shirnova, N. D. (2006). The expression of the relation of substance and attribute in the language system. *The Problems of Philology and Methodics.*—Bukhara, 98-101.

Darvishova, G. K. S. B. I., & MAVQEI, A. I. ORIENSS. 2023.№ 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sharlotta-bronte-ijodida-ayolning-ijtimoiymavqe> (дата обращения: 10.10. 2023).

Дарвишова, Г. К. (2022). По Педагогическом Мастерстве Учителя Иностранного Языка В Процессе Урока. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 3, 122-125.

Kenjabayevna, D. G. (2025, March). THE IMPORTANCE OF GRAMMAR GAMES IN TEACHING ENGLISH. In *International Educators Conference* (pp. 107-115).

Darvishova, G. (2024). ШАРЛОТТА БРОНТЕНИНГ ИНГЛИЗ АДАБИЁТИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ. *Наука и инновация*, 2(23), 91-96.

Kenjabayevna, D. G. (2025, March). CLASSROOM BEHAVIOR IS A MANAGEMENT ISSUE. In *International Conference on Modern Science and Scientific Studies* (pp. 220-225).

Abduazizovna, P. Z., & Lazokat, I. (2025). ASSESSMENT FOR LEARNING WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE. *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 73(2), 330-336.

Иканова, Л. (2025, March). ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРАВ ОСУЖДЕННЫХ И ЛИШЕННЫХ СВОБОДЫ ЛИЦ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАНЬ И ИХ ВНЕДРЕНИЕ В ПРАКТИКУ. In *International Educators Conference* (pp. 116-120).

Ikanova, L. S. Q. (2024). SUDLANGAN SHAXSLAR VA MAHKUMLARNING XULQ ATVORI VA QAYTA JINOYAT SODIR ETISHINI BARTARAF QILISHDA TA'LIMNING TA'SIRI (AQSH TAJRIBASI MISOLIDA). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(1), 433-439.

Ikanova, L. S. (2019). The impact of materials development, critical pedagogy and lgbt's issue on the language planning and policy. *Вестник педагогики: наука и практика*, (48), 68-70.

Иканова, Л. (2024). ОБРАЗОВАНИЕ В ТЮРЬМЕ: ФУНДАМЕНТАЛЬНОЕ ПРАВО И ВАЖНЫЙ ИНСТРУМЕНТ. In *Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences* (Vol. 3, No. 5, pp. 269-275).

Sayyora, I. (2025, April). TEACHING BASIC CEFR AND IELTS SKILLS TO CADETS IN A MILITARY SETTING. In *International Educators Conference* (pp. 199-204).

Sayyora, I. (2025, April). CASE STUDIES ON TEACHING ENGLISH TO CADETS: METHODS FOR CEFR AND IELTS IN A MILITARY SETTING. In *International Educators Conference* (pp. 241-246).

Sayyora, I. (2025). INTEGRATING INNOVATIVE TECHNOLOGIES TO ENHANCE CADETS'LINGUISTIC COMPETENCE THROUGH BLENDED LEARNING IN UZBEKISTAN'S CEFR AND IELTS PREPARATION. *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 73(2), 325-329.

Sayyora, I. (2025). INTEGRATING INNOVATIVE TECHNOLOGIES INTO ENGLISH LANGUAGE LEARNING AND CERTIFICATE OBTAINING FOR CADETS IN UZBEKISTAN. *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 73(2), 320-324.